

byli autory, překladateli, zpracovateli, redaktory i vydavateli. I tato skutečnost bezpochyby přispívala ke kompaktnosti veškeré tvorby literární školy. Stejně tvrzení lze vztáhnout i na Ochrid a Prěslav.

Zbývá ještě přívlastek velkomoravská, Zdá se, že Vašicovo řešení bylo šťastné a výstižné i v tomto případě. Zamysleme se znovu nad definicí z "Velké sovětské encyklopedie", zvláště nad jejím závěrem: "Inogda terminom "Š." charakterizujut živopis', skul'pturu i t.d. celoj strany, v slučaje, jesli ich svojeobrazije opredelilos' dostatečno četko..." A to jistě platí i pro případ velkomoravské literární školy.

Josef Vlášek

PROLEGOMENA KE STUDIU POHÁDKOSLOVNÉ TERMINOLOGIE

Na rozdíl od ostatních příspěvků sborníku vychází tato studie výhradně z lidové slovesnosti: o pohádce v literatuře umělé bylo by třeba pojednat zvlášť.

Pohádkoslovné terminologie patří k nejméně jednotným názvoslovným okruhům. Jednotlivé národní terminologie jsou tak rozkolísány, že je téměř nemožné dospět k internacionálně jednotné terminologické koncepci. To ovšem velmi ztěžuje překlad odborné literatury. Je totiž jen málo dokonalých korespondencí v různých jazycích. Při překladu tím dochází k nechtěným posunům v pojmech. Terminologická rozkolísanost je ostatně příznačná pro celou terminologii folkloristickou a nikoliv jen pro terminologii pohádkoslovnou. Příznačné je mj. i to, že se v historickém vývoji náplň jednotlivých pojmů měnila a specializovala. Podchycení těchto změn by mělo být součástí jakékoliv práce z oboru pohádkoslovné terminologie. Vzhledem k rozsáhlosti oboru, rozmanitosti etnické a relativně nízkému stáří pohádkoslovných studií je to úkol víc než obtížný. K tomu ještě předěly mezi lidovou a umělou slovesností zdaleka nejsou přesně ohraničeny. Obecně sice platí, že lidová slovesnost vždy předchází vzniku a rozvoji umělé literatury, ale neméně nespornou skutečností je, že existuje řada mezních projevů, kde určení příslušnosti k té či oné kategorii je velmi problematické. V řadě případů umělá literatura zpětně

ovlivňuje, zejména námětově, lidovou slovesnost, bylo by ovšem velmi nesprávné takové zlidovění námětu z umělé literatury interpretovat šmahem jako "pokleslou kulturní hodnotu". (Více o tom viz C e j p e k , Iránská lidová slovesnost, "Dějiny perské a tádžické literatury", Praha 1963, v Prolegomenech.) Z uvedeného důvodu nutno proto brát při terminologických úvahách zřetel i na pohádky, pověsti atd. v umělém zpracování a neméně i na přechodné útvary mezi pohádkou a novelou, pohádkou a povídkou ap.²

Etymologické zařazení jednotlivých termínů a pokus o jejich sémantickou charakteristiku jsou nezbytnými předstupy k pokusu o vytvoření terminologického systému. Při živelném vývoji jednotlivých národních terminologií je to ovšem úsilí dosti nevděčné. Chronologie jednotlivých termínů je obtížná a ne vždy postižitelná. Vzhledem k neustálenosti většiny národních terminologií a mnohoznačnosti většiny termínů je také nesnadné zdržet se kritiky jednotlivých termínů. Je to spíše žádoucí, zejména tam, kde mnohoznačnost je na úkor jasnosti a může způsobit zmatky a nesnáze.

Oblast pohádkoslovné terminologie musí být chápána v rozsahu co nejširším. Při užším vymezení by totiž unikly četné posuny v terminologii a její jednotlivé charakteristické rysy. Právě to se jistě nechtěně stalo B o l t e m u a P o l í v k o v i (v Anmerkungen zu den Kinder- und Hausmärchen der Brüder Grimm", sv. IV, Leipzig 1930, str. 1 - 2). Nejenže mnohé ter-

míny a jejich znění se ukázaly nepřesné nebo nesprávné a nedoložitelné, ale došlo tam k vysloveným chybám a omylům, protože termíny jsou citovány bez překladu, interpretace a kritiky použitých pramenů.

Široký rozsah chápání pohádkoslovné terminologie je účelný i proto, že by bylo pochybené ohraničovat rozsah pojmu pohádka úžeji, než jak je vymezen mezinárodním katalogem A a r n e - T h o m p s o n o v ý m (druhá revize z r. 1961, PFC No. 184). Naopak, spíše by bylo namísto ještě širší chápání S t i t h T h o m p s o n o v o ("Motiv-Index of Folk-Literature", 2nd ed., Kopenhagen 1955-1958); neunikaly by tak pomezí útvary.

Vymezení a ohraničení pojmu pohádka a pojmů blízkých je věnováno 4. vyd. vynikající monografie M a x e L ü t h i h o , "Märchen", Smlg. Metzler, sv. 16, Stuttgart 1971, zvláště str. 1-16.³

Pro orientaci je ve stručném přehledu uvedeno členění druhé revize AaTh. Vedle českého překladu termínů je uvedeno slovenské znění podle slovenského překladu 1. revize katalogu AaTh, vydaného v Praze 1960 jako rkp., ruské znění podle Andrejevova "Ukazatel skazočnych sjužetov po sisteme Aarne", Leningrad 1929, německé znění podle Lüthiho studie, anglické podle katalogu z r. 1961. Vzniká tím jakási konkordance pojmů.

Aarne-Thompsonův katalog pod typy 1-299 zaznamenává bajky ('apology') sl. 'rozprávky o zvieratách', r. 'životnyje skazki', něm. 'Tiermärchen', angl. 'animal tales'. Vlastní pohádky (AaTh 300-1199), sl.

'vlastné ľudové rozprávky', r. 'sobstvenno skazki', n. 'eigentliche Märchen', a. 'ordinary folktales' se dělí na několik podskupin. Pod čísla AaTh 300 - 749 jsou fantastické pohádky, sl. 'magické rozprávky', r. 'volšebnyje skazki', n. 'Zaubermärchen', a. 'fantastic tales', 'tales of magic'. Na číslech AaTh 750 - 849 jsou legendární pohádky, sl. 'rozprávky-legendy', r. 'legendarnyje skazki', n. 'legendenartige Märchen', a. 'religious, legendary tales', 'legends'. Typy AaTh 850 - 999 zahrnují novelistické n. romantické pohádky, sl. 'rozprávky-novely' ('romantické rozprávky'), r. 'novellističeskije skazki', n. 'novellenartige Märchen', a. 'nouvelle', 'romantic tales'. Pod čísla AaTh 1000 - 1149 jsou pohádky o hloupém čertu (obludě), sl. 'rozprávky o hlúpom čertovi' (o hlúpych obludách), r. 'skazki o glupom čorte' (velikane), n. 'Märchen vom dummen Riesen oder Teufel', a. 'tales of the stupid ogre'. Typy AaTh 1200 - 1874 klasifikují žertovné pohádky a anekdoty, sl. 'žartovné rozprávky' a 'anekdoty', r. 'anekdoty', n. 'Schwänke und Anekdoten', a. 'jokes and anecdotes'. AaTh 1875 - 1999 třídí nebylice (prolhané pohádky), sl. 'rozprávky o klamároch', r. 'nebylicy', n. 'Lügenmärchen', a. 'tales of lying'. Konečně pak čísla AaTh 2000 - 2499 zahrnují formulové a kumulativní pohádky, sl. 'rozprávkové formuly', r. -, n. 'formelartige', 'kumulative Märchen', a. 'formula tales', 'cumulative tales'.

Velkou nesnází přítomné studie je její značně ome-

zený rozsah. Při rozsáhlosti a počtu jednotlivých termínů nemůže být podrobněji rozebírán vývoj terminologického nazírání a nelze ani konfrontovat definice i jen základních pojmů u jednotlivých badatelů v oblasti pohádkoslovných studií. Musí to být odloženo do obsáhlejší monografické studie pozdější. Takové studii také zůstává vyhrazeno rozšíření výkladu o rozbor terminologie dalších etnických oblastí. Zejména pak zaslouží pozornosti pohádkoslovné názvosloví islámských národů, už pro vzájemné vztahy s Evropou, ale pominuty by neměly být ani oblasti jižní a východní Asie a terminologie národů neindoevropských.⁴

Těžištěm přítomné, svým charakterem rozhodně jen předběžné a úvodní studie je pokus o postižení pohádkoslovné terminologie nejdůležitějších etnických skupin evropských z ie. jazykové rodiny.

Praktické důvody vedly k rozčlenění výkladu podle oblastí (slovanské, románské a germánské). Podle možnosti se studie také pokouší o některá srovnání a zobecnění.

Obecně lze dovodit, že je zřejmá souvislost mezi vyprávěním a vypočítáváním, značná část termínů pak má nebo aspoň dříve měla charakter expresivní, někdy až pejorativní. Jistý podíl na tom by mohla mít i nevážnost, kterou středověcí i pozdější literáti pociťovali k mimoliterárním (a někdy i předkřesťanským) formám slovesnosti. O tom více na příslušných místech.

S l o v a n s k ý   o k r u h

Slovanské pohádkoslovné termíny v podstatě znamenají "vyprávovat" a ještě původněji "říkat, povídat, mluvit" s výrazným podílem "vymýšlet, hádat, představovat si".

Později se jednotlivé národní systémy silně diferencovaly nejen podle jazyků, nýbrž někde i podle nářečí. Starobylá pojmenování přetrvávají vedle vyslovených novotvarů, případně posunutých významů starších pojmenování. Kvalita jednotlivých pojmenování je různá. Otázka terminologické platnosti jednotlivých označení bývá často problematická. Nejde totiž o slovesnost písemně od počátku fixovanou (až na některé pozdní zápisy), a tu více méně náhodné zaznamenání jednotlivých termínů může být pro chronologii hodnoty sporné.

Č e s k é   p o h á d k o v é   n á z v o s l o v í je charakterizováno značnou rozkolísaností svého historického vývoje. Neutrální název, ražený P o l í v k o u a částečně i T i l l e m , totiž povídka, resp. lidová povídka (dvojslovné pojmenování je ovšem nevýhodné z hlediska tvoření odvozenin) by vyhovoval především pro svou neurčitost a nevyhraněnost (a tedy schopnost pojmut všechny příbuzné žánry). Zdá se ale, že právě tato neutralnost byla spíše v neprospěch. Neudržel se v původním užití ani starobylý a zřejmě všeslovanský termín basň, báseň. Obrozenecká poetická terminologie specializovala tento termín jako označení pro poetickou veršovanou skladbu

nejrůznějšího charakteru a tím jej posunula do zcela jiné roviny. Příbuzný, rovněž starobylý termín bajka pak zůstal omezen na žánr folklórních vyprávění o zvířatech. Termín báje je obrozenecký novotvar. Archaicky dnes zní termíny báchora, báchorka (od stejného základu), používané v období obrozeneckém (B. Němcová a ještě i Jakub Malý). Dnes termín báchorka, ostatně starobylý, má i tu nevýhodu, že je do jisté míry expresivní. Nejběžnější a dnes nejrozšířenější termín pohádka je sice znám již jako slovo staročeské, nesnáze je však v tom, že staročeský význam byl 'spor, hádanka, záhada', vše odvozeno od slovesa 'hádati'. Sekundárně ještě přistupoval význam 'rozmluva'. Současného významu se dostalo slovu pohádka až v době obrozenecké, a to zřejmě příkloněním k polskému "gadać" 'mluvit, vyprávět, tlačit'. V tomto novém významu (který ale u Jungmana ještě není doložen) slovo pohádka vcelku jako termín vyhovuje, pokud nám ovšem nevádí určitý protimluv, jenž se objevuje ve spojení "pohádky realistické".

S l o v e n s k á   t e r m i n o l o g i e je mnohem šťastnější a výstižnější. Zatímco český termín povídka je terminologicky mnohoznačný a nezbytně potřebuje upřesňující označení lidová, pro pohádku umělou pak vůbec nemá možnosti, slovenský termín rozprávka není zatížen žádným z těchto nedostatků. Označení rozprávka nacházíme ostatně porůznu i v českých dialektech. Z termínů okrajových připomeňme, že označení č. pověst, sl. povest má ve slovanském kontextu nevýho-

du interference s termínem ruským a částečně i polským, které se specializovaly pro pojem mimo oblast folklórní, totiž 'román'. Staroruský úzus měl ovšem přibližně význam 'kronika' s některými folklórními prvky.

P o l s k á p o h á d k o s l o v n á t e r m i n o l o g i e setrvala při starobylém termínu bajka. J u l i a n K r z y ż a n o w s k i jej sám označuje za obtížný, protože mnohoznačný, s nezbytým použitím doplňujícího označení: bajka łańcuszkowa (řetězová, formulová pohádka), bajka magiczna, fantasyczna, bajka-śpiewanka (fr. chante-fable), bajka zwierzęca. Omezeně se používá označení basń vedle termínu bajka magiczna. Velmi mnohoznačný je termín gadka (vyprávění, rozhovor, pověst, povídka, anekdota), užívaný již od XVI. st. Převládá význam 'pověst', ale také 'humorka', v tomto posledním významu vedle výpůjčky anegdota; od XV. st. se užívá také synonyma facecja. Jiná synonyma jsou apoftegmat, dykteryjka, kawał. Termín gawęda (vyprávění, rozhovor, беседа) předpokládá vyprávění účastníka nebo svědka vyprávění autentické události, bohatě vyšperkované fantazií vyprávějího. Gawendě odpovídá rus. 'skaz', také některé prokomponovanější facecje jsou blízké gawendám. Pojem klechda (staré lidové podání, báj - etymologie nejasná) zavedl 1837 K. W. W o j c i c k i, od počátku je počítován jako archaismus. Opowiadanie (vyprávění, povídka, povídání) podle "Słowniku folkloru polskiego" (Warszawa 1965) je zřejmě specializováno pro oblast mimofolklórní, stejně

jako opowieść ('povídka'). Podanie (podání, tradice) koresponduje s rus. 'predanije', něm. 'Sage', fr. 'legende locale'. Powieść (ve folklórním smyslu s determinativem ludowa) zahrnuje při nejmenším 3 typy: starý, obecný (anonymní, spřízněný s pohádkami a středověkou literaturou typu Magelona, Fortunat, Kronika trojanská ap., často rámcového charakteru), novější (asi tak na úrovni knih) a nejnovější (charakteru masové literatury); tímto termínem se dnes označuje i román, stejně jako v ruštině. Mnohoznačný je také termín przypowieść (termín už staropolský, o významu průpověď, přísloví, úsloví, podobenství, zvířecí bajka).

L u ž i c k o s r b s k á p o h á d k o s l o v n á t e r m i n o l o g i e (konkrétně dolnolužická, má pro pojem 'povídka' termíny wulicowanje, basnja, powědańko, pro 'bajku' označení basń, basnja, basnica, bajanki (pl.). Pro pojem 'pohádka' jsou termíny basnicka, bajka, basnja, basnje (pl.), pro 'humorku' żort, směšk. Pro 'pověst' je označení poweść, bajka, powědanje. Je tedy dolnolužická terminologie blízká systému polskému.

S l o v i n s k á p o h á d k o s l o v n á t e r m i n o l o g i e užívá termínů bajka (báje, bajka, pohádka), basen, basna (bajka, báchorka, výmysl), izmišljawa (báchorka, výmysl), marnja (povídačka, tlach, báchorka, anekdota), kwanta (fraška, šprým, švanda, též slovní spojení babja kwanta), pravljica (pohádka, povídačka, báchorka), pripovest,

povedka (povídka), povest (pověst, vypravování, povídka).

S r b o c h o r v a t s k á p o h á d k o - s l o v n á t e r m i n o l o g i e má se slovinským názvoslovím některé styčné body, ale také odlišnosti. Užívá se: basna (bajka), basma (kouzelné zaklínání, zaklínání), gatka (vypravování), gatalica (kniha pohádek, báchorek); pozornosti zaslouží termín gatalo (věstec, bajkář, pleskal), gatnje (vypravování), pripovedanje (vyprávění, povíadačka), pripovest, pripovestka (povídka, povíadačka). Mnohoznačný je termín priča (pohádka, báchorka, pověst, povídka, pořekadlo). Pričanje ovšem značí 'vypravování, povídaní'.

B u l h a r s k á p o h á d k o s l o v n á t e r m i n o l o g i e používá těchto termínů: basnja (bajka), legenda, prikazka (pohádka, zpravidla s přesnějším označením, jako narodna, bitova, fantastična pr.). Pritča označuje 'podobnoství, parabolu'.

R u s k á p o h á d k o s l o v n á t e r m i n o l o g i e má značnou výhodu v poměrně vyhovující systematičnosti. Používají se tyto termíny: apolog (zvířecí bajka, v rus. úzu od konce XVIII. - zač. XIX. stol., termín se ostatně používá jako učené slovo i v předchozích slovanských jazycích), jeho ruské synonymum basnja (bajka, zejména didaktická), legenda, priskazka (pohádková úvodní, středová nebo koncová formule), pritča (podobnoství, parabola),

skaz (vyprávění, srv. pol. gawęda), skazanije (vyprávění, historie, legenda, již staroruský žánr), skazka (pohádka, často s upřesňujícími označeními).

U k r a j i n s k á t e r m i n o l o g i e je celkem totožná s ruskou a je odlišná v podstatě jen v jazykové formě, s některými drobnými odlišnostmi: apolog (zvířecí bajka), bajka, facecija (žert, na Rusi a Ukrajině od XVII. stol. prostřednictvím polským), kazka (pohádka s upřesňujícími adjektivními dodatky), legenda, prytča (podobnoství, parabola), skazannje (- rus. skazanije, staroruský literární a folklorní žánr).

Ve východoslovanské terminologii se zřejmě příznivě uplatnila skutečnost, že produkce skazočnicků (ap.) přestaly být živou záležitostí až v době historicky nedávné. Východoslovanské termíny pohádkoslovné jsou v podstatě neutrální, neexpresivní, bez pejorativního příděchu.

R o m á n s k ý o k r u h

Charakteristickým znakem tohoto názvoslovného okruhu je společný původ všech jeho jazyků z latiny, resp. z vulgární latiny. Ze složitých vzájemných vztahů v pozděantické Říši římské pak vyplývá i neméně závažný komponent řecký, jehož podíl ostatně jen ještě zvětšila druhá vlna řeckého vlivu v renesanci.

Románská oblast Evropy se liší potud od oblasti slovanské a germánské, že společný prajazyk není pouhou hypotézou, nýbrž nespornou a konkrétní skutečností. To na jedné straně ulehčuje, na druhé ale i komplikuje výklad. V protikladu k oblasti germánské a slovanské jde o ob-

last (až na výjimku v případě Rumunů a Řeků, kteří patří do sféry ortodoxního pravoslaví) jednotnou i nábožensky, a tedy v podstatě procházející srovnatelným kulturním vývojem, i když velmi komplikovaným a rozmanitým rozvojem společenským.

Z praktických a pochopitelných důvodů kontextových je pojata do tohoto oddílu i terminologie řecká a novořecká a rozbor terminologických systémů jimi začíná.

S t a r o ř e c k á t e r m i n o l o g i e

Pro pojem 'vyprávění' se užívá označení afégésis, historia, resp. diégéma, afégéma. 'Malé vyprávění' je diégémation, mythos, mythologéma, apologos (báječné, s určitým charakterem didaktickým). 'Pověst' (spíše historického charakteru a s racionálním jádrem) se označuje jako logos. Vymyšlená 'pověst' je mythos, 'bajka', 'malá pověst' je mytharion, mythidion. Pro 'ezopovskou bajku' se ustálily termíny apologos, sinos. Pro pojem 'historika', 'vyprávění' se vedle již uvedeného diégéma používá též termínu apomnémoneuma. 'Pohádka' se označuje jako mythos, pro pojmy 'výmysl', 'smyšlenka' se užívá označení plasma, léros.

N o v o ř e c k á t e r m i n o l o g i e

v podstatě podržuje staré termíny, ovšem v moderní výslovnosti: pro pojmy 'pohádka', 'bajka', 'pověst' je označení mythos, hovorově paramythi, pro 'vyprávění' diégésis, afégésis.

L a t i n s k á t e r m i n o l o g i e rovněž není příliš bohatá a rozmanitá. Pro 'vyprávění' se

užívá označení narratio, relatio. Každé 'vymyšlené vyprávění', 'pohádka' je fabula, menších rozměrů je fabella. Nezbytné je adjektivní upřesnění, tedy fabula ficta, commentitia, composita, poëtica atp. Pro 'bajku' (s moralizujícím nebo didaktickým obsahem se užívá řecký zlatinizovaný termín apologus. Vymyšlené a nepravděpodobné 'vyprávění' se přímo nazývá commentum, mendacium. Pro pojem 'historie', 'historika' je narratio, pro pojem 'anekdota', 'žert' též narratiunculla. Příběh racionálně a historicky podložený se nazývá historia. Pro pojem 'pověst', 'zvěst', 'mythus' je fabula, fabella. Existuje také souborný termín, totiž historia fabularis.

Rozbor t e r m i n o l o g i c k ý c h s y s t é m ů r o m á n s k ý c h j a z y k ů lze upravit tak, že nejdříve se probírají termíny společné všem nebo většině románských jazyků, pokud je možno je odvodit ze společného, zpravidla pozdně latinského pramene. Na to navazuje výčet osobitých termínů jednotlivých románských jazyků a případné stylistické a sémantické zvláštnosti termínů probíraných již dříve v mezinárodních souvislostech. Dodatkem se pak uvádí ještě terminologie rumunská, v důsledku osobitého vývoje značně svérázná, zejména svými slovanskými souvislostmi.

Obecně se užívají tvary odvozené od lat. fabula, buď v širším významu obecném, nebo se zúžením na pojem 'bajka'. Bez grafické proměny zůstává fabula

ve špan. (širší význam) a portugalštině (užší význam), určitými hláskovými změnami prošly: it. fiaba (bajka) ale také favola (bajka, děj, předmět), katal. faula (bajka), provensál. faula (významově převládnutí pejorativního 'lež'), fr. fable (již od XII. st., 'vyprávění', 'pohádka', 'námět dramatu', pejor.: 'pomluva', 'klep'). Stejně obecně se užívá odvozenin od základu lat. legenda: již staroital. lienda (ale také s pejor. přídechem 'nudné vyprávění'), fr. légende (již od XII. stol., ve spojení l. épique také ve smyslu 'epos', 'román'), špan. leyends, port. lenda, katal. llegenda, llegendà. Lat. apologus má sice pokračování ve fr. apologue (XV. st.), it. a šp. apologo a katal. apòlec (vesměs 'podobnost', 'bajka', 'poučné vyprávění'), ale počítávalo se zřejmě převážně spíše jako učený termín. Jako označení pro kazatelské příběhy se ustálil termín lt. exemplus (fr. exemple, var. essample - již ve XII. st., it. esempio, port. exemplo, šp. ejemplo). Z lat. facetia vzešlo např. it. facezia (dobrý nápad), fr. facétie (XV. st.). Ř.-lat. historia mělo zajímavé osudy; víme, že neznamenovalo vždy jen 'dějepis' ap., nýbrž, a možná hlavně, 'vyprávění', 'anekdota'. V tomto smyslu je užito fr. histoire (pod tvarem estoire již ve XII. st.), r. 1957 se objevuje dokonce i deminut. historiette (historka, malé vyprávění). It. storia má pak již jen význam 'pohádka', 'bajka', 'vymyšlenost'; stejně tak šp., katal. historia, historieta (též 'anekdota').

Port. vokativ "historia!" může dostat až i pejor. vedlejší význam 'nesmysl', 'klep', 'smyšlenka'. Lat. narratio dalo fr. narration (již ve XII. st.), šp. narración, it. narrazione, port. narração; mezi historia a narratio a jejich derivacemi existují určité sémantické protiklady.

Velice složitý a rozmanitý byl vývoj z pozdnělat. základu computare (pp. computus). Vývojové produkty tohoto základu jsou prakticky ve všech románských jazycích s výjimkou rumunštiny. Jak slovesa, tak nominální odvozeniny mají v románských jazycích dva protikladné významy, totiž 'počítat' a 'vyprávět', přičemž zřejmě 'počítání' bylo významem původnějším. Tato zásadní dvojnásobnost se zachovává neoslabena ve všech jazycích dodnes. Psychologicky by bylo možno vývoj chápat nejspíše tak, že vyprávěč (lt. computator) vypočítával (třebas i na prstech) jednotlivé body svého smyšleného příběhu. Fr. conter (sloveso), conte (subst.) jsou doloženy již od XII. stol. Ve XIII. st. došlo k umělé ortografické diferenciaci compte (účet, počet): conte (vyprávění, pohádka - i v pejor. smyslu). Obdobně je tomu se šp. cuento, port., it. conto, katal. compte (častěji se ale používá demin. comptella).

Neméně složitý a pozoruhodný byl i vývoj raněkřesťanského ř.-lat. parabola (podobnost), které dalo ve vulg. lat. paraule, z čehož se v historickém vývoji stalo fr. parole (slovo), doložené již v XI.-XII. st. Forma parabole se nadále používala ve smyslu 'slovo boží', 'podobnost'. Podobně provens. paraula,

ital. parabola (podobenství): parola (slovo), port. parabola (podobenství): parolice (klep), katal. parabola (podobenství).

Pro označení pojmu 'humorka' mají románské jazyky dvojí možnost, často paralelně využívanou. Jednak derivace od lat. facetia (klas. lat. má facetiae, pomnož.), fr. facétie (XV. st.), ital. facezia (též 'dobrý nápad'), port. šp. facecia; tyto výrazy zřejmě měly do určité míry vyšší stylistickou hodnotu. Druhé pojmenování se tvoří derivacemi od lat. farsua (nacpaný, nacpaný nádivkou ze sekaného masa; přeneseně i pro fraškovitou 'nádivku', vloženou do mysteria). Fr. farce (XIII., obrazně XIV. st.) v přeneseném významu 'fraška', 'žert' platí jak pro útvary scénické, tak i pro příběhy určené k četbě. M e y e r - L ü b k e (Roman. etym. Wb) dovozuje, že it. šp., port. společný tvar farsa ve významu 'fraška', 'švank' je odvozen z fr. Druhá forma lat. participia fartus a její derivace ('nacpaný', 'nasycený') se specializovaly pro doslovný význam v port. 'farto', katal. 'fart', špaň. 'harto'.

Dnes celkem obecně užívaný termín, odvozený od lat. traditio ve významu 'podání', 'lidové ústní podání' je kupodivu zřejmě až humanistického původu (poprvé v tomto smyslu 1541 Calvin). Předtím (1291 i později) fr. ve smyslu transmission (právnícký termín, 'předání'), až v pejor. smyslu 'zrada', 'kapitulace' ap. V obdobném pojetí i katal., prov., špaň., port. Dnešní význam 'podání', 'tradice' bez pejora-

tivního příděchu 'zrada' možná vzal svůj původ v jazykově psychologickém postupu 'dodržovat tajemství - prozradit tajemství, předat dále' ap. Přesun k významu 'tradice' byl možná také ovlivněn Calvinovým použitím v neprávníckém smyslu. Sluší již zde zaznamenat, že angl. úzus posunuje zejména v odvozeninách význam výrazně směrem k literárnímu a folklórnímu pojetí. It. tradizione (oba významy), šp. tradición (především 'tradice', ale také 'předání'), port. tradição (jen 'tradice'), stejně katal. tradicíó (oral). Sluší zaznamenat, že už od XII. st. existuje fr. dubleta traïson, trahison pro pojem 'zrada'; podobně také v port. traição.

Tvary odvozené od ř.-lat. mythus, až do XIX. st. v románských jazycích dost řídké, jsou zřejmě učeného, humanistického původu.

Mimo společné rysy mají jednotlivé románské národní pohádkoslovné terminologie určité svéráznosti. Někde jde o vzájemné vztahy mezi dvěma sousedními celky.

Tak je tomu se dvěma f r a n c o u z s k ý m i o z n a č e n í m i pro fraškovitá humorná vyprávění, totiž bouffonnerie (přes fr. bouffon a it. buffone na it. buffa ve významu 'šprým', 'taškařice') a burlesque (z it. burlesco, to z it. burla a lat. burra). V XVI.-XVIII. st. se ostatně užívalo ve fr. i slova bourle, jasné výpůjčky z ital. Zdá se, že zde měla určitý podíl i it. commedia dell'arte, pronikající v období živého kontaktu za francouzských výbojů v Itálii

zač. XVI, st. Také třetí termín, totiž fourberie (1640, 'taškářství', 'taškařice') jde přes 'fourbe' (1455, původně fr. argotová výpůjčka z it. furbo - 'ničema') až na starogerm. furbjan (pův. význam 'čistit', 'pulírovat'), přičemž rozhodující zřejmě byl přenesený význam 'protřelý'. Formy lidové slovesnosti, jejichž terminologii se pokoušíme charakterizovat, patří nesporně právě k tomu, co lze označit jako vysloveně 'prostonárodní', ne-li dokonce 'sprostonárodní'; odtud možná pochází jak rozmanitost terminologická, tak i možná až argotový její původ.

Etymologicky nejasný a sporný je termín sornette (pošetilost ap.). Daleko k němu zřejmě nemají označení pro dramatickou frašku, totiž 'sotie' (od XII. st., jako dram. žánr. od XV.-XVI. st.) a od něho odvozené 'sotise' (pošetilost, hloupost - od XIII. st., později nahradilo zákl. slovo).

Francouzská terminologie zřejmě prošla dosti složitým vývojem a mnohost termínů má i své odůvodnění v sémantických nuancích. Platnost různých termínů se postupem času propracovávala a diferencovala. Od staršího fable pochází nesporně již starofr. fabliau (pikardská forma). Původní význam termínu conte byl do jisté míry pejorativní a asi posměšný (contes de ma mère l'Oye, c. de la cigogne - snad nejspíše: husí kejhání, čapí klepání, pohádky této hodnoty). Conte v jiných spojeních je již méně expresivní až zcela neutrální. Označení conte bleu, resp.

bibliothèque bleue (poslední ve významu 'sbírka lidových pohádek') je pak odvozeno od modré barvy obálek lidových tisků. Závěrem ještě synonymika některých franc. výrazů 'raconter' (vyprávět pro poučení), 'conter' ((vyprávět pro zábavu), 'narrer' (přednášet umělou rétorickou formou), 'réciter' (již v XII. stol. u Marie de France, 'předčítat nahlas'). Podobně: allégorie (vyprávění, přirovnání), parabole (podobnost, biblické p.), similitude (rétorický příměr), comparaison (přirovnání).

Z i t a l s k é t e r m i n o l o g i e jen několik názvů dříve necitovaných: rosaria označuje řetězené vyprávění (na způsob růžence), pastocchia (klep, podvod, chvast), panzana, panzanega (nesmysl, vymyšlenost, smyšlenka); poslední dva výrazy zřejmě korespondují s něm. Lügenmärchen, r. nebylica).

Svým způsobem zajímavé jsou dva k a t a l á n s k é t e r m í n y pro pohádku či vyprávění, totiž deminutivní tvary comptarella a rondalla (v posledním případě nelze odmítnout souvislost s označením pro skupinu zpívajících a hrajících mladíků).

Z t e r m i n o l o g i e š p a n ě l s k é zaslouží zmínky conseja (pohádka, poučná bajka), chasco, chascarillo (taškařice, šprým), hablilla s významem 'povídáčka', 'klep' (odvozeno od stř.-lat. fabulare, šp. hablar, které jako výpůjčka ze šp. ve fr. habler dostalo význam 'chvástat se'), a konečně šp. patraña (kachna, lež, smyšlenka) a port. patra-nha (pohádka, lež, smyšlenka). Výrazy tedy, s výjim-

kou prvního (conseja), vesměs spíše z jazyka hovorového, a tedy stylisticky nikoliv nejvyššího.

R u m u n s k á p o h á d k o s l o v n á t e r m i n o l o g i e je pod silným vlivem slovan-
ským. To s ohledem na historický vývoj východních Ro-
mánů není nic překvapujícího.

Pro 'vlastní pohádku' je termín basmul propriu zis (basm - výpůjčka ze slovanštiny), platný i pro kouzelnou pohádku. Basmul nuvelistic (novelistická pohádka) je terminologickým rozvinutím řady. Pro 'bajku o zvířatech' používá V r a b i e (Folclorul, București 1970) název povești cu animale (také povești je slov. původu). Neméně je slovanského původu třetí termín povestire (vyprávění). Pod tento sběrný termín spadá farsa erotice (romantická pohádka, humorka), povestirea anecdotice (anekdota), povestirea legendară (legenda, legendární vyprávění), povestirea superstițioase (pověrečné vyprávění), povestirea tradiționale (pověst - ve folklórním smyslu).

G e r m á n s k ý o k r u h

Těžiště výkladu je samozřejmě v rozboru terminologie anglické a německé (včetně nejdůležitějších tvarů nářečních). Nicméně je užitečné všimnout si některých zvláštností terminologických v ostatních jazycích germánských.

Pro n o r d i c k o u o b l a s t je pří-
značné ustálení termínu eventyr (švéd., nor.) resp. seventyr (dán.) pro pojem 'pohádka'. Neznamená to

nic více a nic méně, než že v této oblasti zřejmě pře-
važuje povědomí, že v pohádkách převládají náměty do-
brodružné a hrdinské. Pro pojem 'pohádka' se pak užívá
i starého termínu saga, nor. soge, pravda, značně ši-
rokého (znamená i 'pohádka', i 'pověst'). Nedostatek
místa nedovoluje věnovat pozornost i ostatním pohádko-
slovným termínům nordickým.

A n g l i c k é p o h á d k o s l o v n é
n á z v o s l o v í jednak přejímá (přes normanský
dialekt staré francouzštiny, ale i cestou pozdějších
výpůjček, převážně opět z francouzštiny) mezinárodně
ustálenou terminologii románského okruhu, např. apo-
logue, fable (ve značně širokém významu, totiž 'bajka',
'pověst', 'pohádka', 'vymyšlená historika', 'výmysl'),
facetiae (zachovává se lat. forma a pomnožný charak-
ter), fiction ('fantasie', 'výmysl', ale také 'román'),
legend (v širokém pojetí, totiž 'legenda', 'pověst',
'pohádka'), myth ('mythus', 'pověst', 'fabule', 'bajka', 'vý-
mysl'), narration, narrative (vyprávění), parable
('podobenství'), tradition ('tradice', 'pověst'). Pozoru-
hodným vývojem prošly produkty ř.-lat. základu historia:
pro význam 'dějepis' apod. zůstalo history (pojem
'vyprávění' vyjde až z kontextu), pro pojem 'vyprávění'
(liter.-folklór. charakteru) vzniklo synkopované story.
Od lat. jocus ('žert') je angl. joke. Anglických ter-
mínů germánského původu je málo: gossip (již anglo-
sas. 'boží rod', pak posunuto na 'kmoťr', 'kmoťra', od-
tud pejorativizováno na 'klepna', po dalším posunu

'klep', 'drb', 'výmysl'). Někdejší liter. termín gospel ('boží příklad', 'podobenství') se dnes přesunul do oblasti církevní terminologie.

Neobyčejně široký je význam angl. tale ('počet', 'množství', 'počítání', 'obnos', 'suma', 'vyprávění', 'zpráva', 'pohádka', 'pověst', 'novela', 'příběh'). Proto je nezbytný dodatek adjektivní nebo složenina: folktale, animal tale, religious tale, romantic tale atp. Drollery ('žert', 'humorka', 'nezbednost') přešlo do angl. prostřednictvím francouzštiny ne později než v XVI. stol., a to z holandštiny nebo vlámsštiny.

V protikladu k terminologii anglické, která je převážně románského původu, je holandská terminologie výlučně germánská a má zajímavé souvislosti s některými termíny v německých dialektech. Základním termínem je sprookje (demin. od kmene p.p. slovesa 'spreken', ve významu 'pohádka'). Bohatá rozmanitost je v termínech pro 'povídku', 'vyprávění', totiž vertelling, vertelsel (také 'pohádka', 'bajka' - blízko příbuzné je a. tale). Verhaal, verhaaltje a ve výrazech pro označení 'frašky', resp. 'humorky', totiž aardigheid, grap, klucht, kluchtspel (také dram. forma), kwinkslag, poets. Pro souvislosti je zajímavé označení ratel ('klep'). Neutrální jsou gelijkenis ('podobenství', 'parabola'), geschiedenis ('příběh') a mare, maar, tijding ('zpráva', 'zvěst').

Německá pohádkoslovná terminologie přejala dva základní termíny z lat. bez německé ekvivalentní náhrady. Z lat. fabula přes stř. fable ('pohádka', 'vyprávění') bylo začátkem XIII. st. přejato označení Fabel s významem značně širokým; Luther chápal Fabel spíše v pejorativním smyslu jako 'povídání', 'smyšlenka'. Ve smyslu 'ezopská bajka' je však slovo teprve od doby Gellertovy (žil 1715-1769). Něm. Legende přešlo do stř. h. n. z pozdní latiny. Ve spojení s významem 'příběhy svatých' přistoupil později ještě význam 'nepravděpodobná historika', 'zpráva' a od toho byl již jen krůček k reformačnímu posměšnému znetvoření 'Lügende' (prolhaná). Gleichnis (nyní n., dř. také f.) nahradilo většinou starou výpůjčku Parabel. Doloženo je již ve st. h. n. a stř. h. n. ve významu 'co se dá s něčím jiným srovnat', 'vzor' (v tomto významu ještě u Schillera!), dnes již jen ve významu 'podobenství'. Ostatní pohádkoslovné termíny jsou jednoznačně germánského původu bez konkurence terminologické výpůjčky z cizího jazyka.

Velmi starobyklým termínem je Beispiel, původně 'poučné vyprávění', 'podobenství', ze starého germánského základu spěl (již gótské spill - 'pověst', 'bajka', 'pohádka', starosas. a as. a angl. spell, srv. výše gospel, etymologicky nejasné). Význam 'příklad' (z.B. - např.) je sekundární.

Slovo Geschichte mělo původně (sth. n. gisciht)

význam 'událost', 'příhoda', 'to, co se stalo', stř.h.n. geschicht má mimoto i význam 'věc', 'způsob', 'vrstva' (zde ale došlo k homonymii ze dvou různých základů). Od raného období novohornoněmeckého přibývá ještě význam 'vyprávění o události'. Zaslouhou K a n t o v o u a H e r d e r o v o u se obsah pojmu Geschichte prohloubil a vytlačil do značné míry termín Historie (v něm. od XIII.st.) ve smyslu 'příhoda'; tím se dovršil proces, jehož počátek je doložen již koncem XVII. st. Dnes se užívá termínu Historie většinou ve významu 'dějepis'.

Nejdůležitější něm. termín je Märchen. Je to deminutivum od Märe ('zvěst', 'zpráva', 'pověst'), doloženého již v sth.n. māri a středohornoněm. maere. Střed.h.n. maerlin se užívalo jako označení pro 'malé veršované vyprávění'. Raně novohornoněm. deminutivum Märlein bylo v XVIII. st. nahrazeno středoněmeckým tvarem Märchen (s poněkud rozšířeným významem, ještě M u s ä u s užívá Märchen pro případy, kde by se dnes užilo spíše Sage). Od vydání knihy "Kinder- und Hausmärchen" bratří G r i m m ů (1812) se užívá v dnešním smyslu.

Termín Sage značí dnes 'pověst', ale sthn. saga a střhn. sage znamenají 'řeč', 'výpověď', 'vyprávění', 'pověst', 'povídáčka'. Dnešní omezení termínu začíná v XIV. st., ale prosazuje se teprve v XVIII.stol.

Pro pojem 'humorka', 'žert' existují dvě označení, totiž Schnurre (etymologicky dosti nejasné), patrně pův. 'klapání' (pusou ap.), a Schwank (původně

'šermířský úder', 'švih', odtud 'kousek, který má být proveden', 'taškařice' - tak ještě u G o e t h a), nyní značí 'veselý kousek', 'vyprávění' (nebo dramatické předvedení) 'žertu'.

Konečně nutno uvést ještě Erzählung ('vyprávění'), termín mnohoznačný, patřící jak do názvosloví pohádkoslovného, tak do literárního. Velmi zajímavé jsou souvislosti. Erzählung souvisí s angl. tale, holand. vertelling, to vše se základním významem 'počítati', podobně jako je tomu ostatně i v jazycích románských.

Označení pro 'pohádka' v německých dialektech jsou rozmanitá. Často chybí specializovaný termín. V dolnoněmeckých dialektech jsou obvyklá označení jako Löögschen, Leuschen, obecně se užívá Vertelsel, v Münsterlandu se užívá tvaru Vertellsel, Vertellselken, Verteelstückchen, Puts (srv. hol. poets, 'šprým'), pro pověstní vyprávění pak Woorheid, olle Woorheid, waore Geschichte (pověsti se má věřit, pohádka má bavit). Středoněmecké termíny jsou Verzälche, Verspelchen, Stickelche, v lotrinském dialektu je Gschichte, Rätsle, podobně jako bývalo v chebském dialektu Ratsel ve významu 'pohádka', ve švýcarských něm. dialektech pak je Zelleni, Märeni. Výčet není ani zdaleka úplný a vyčerpávající. I tak však jistě dobře ilustruje jazykový vývoj a souvislosti.

Závěrem

Snad postačí podotknout, že již i jen nepatrně komentovaný výčet nejužívanějších termínů naznačuje složitost celé problematiky. Ukazuje se také, že bez zřetele na terminologii folklórní nelze uspokojivě kodifikovat terminologii literárněvědnou.

Jiří Cejpek

POZNÁMKY

1/ K nedorozumění dochází zřejmě proto, že středověká epika jak francouzská, tak německá se nedochovala v původní lidové podobě, nýbrž až v literárních zpracováních původně lidových předloh; z klamného zhodnocení sociologické kvality a funkce tedy vychází i mylné hodnocení literárně historické.

2/ Značná nesnáze je i v tom, že snaha o odbornou terminologickou jednoznačnost a úsilí o vybudování systému se dostává nejednou do rozporu s obecným a laickým povědomím. Odráží se to ostatně jak v románské, tak v germánské terminologii.

3/ V následujícím odstavci se nicméně činí pokus aspoň v hlavních rysech vytknout to, co je nejružnějším definicím pojmu pohádka společné, mimoto pak i rozlišení jednotlivých žánrů pohádky a pojmů sousedních. Především třeba zdůraznit, že pohádka je převážně původu folklórního; časté však jsou také pohádky umělé, zejména v období vrcholícího baroka, rokoka a romantismu. Důrazně nutno připomenout, že pohádková tvorba ve svém původním zaměření rozhodně nebyla určena jen nebo především dětem, právě naopak, zaměření pohádkové tvorby na děti je rozhodně zjev až značně pozdní. To, že pohádky začaly být posléze zaměřovány pro účely estetické a etické výchovy dětí, nemusí nijak udivovat. Určitý didaktický podtext byl mnohým

druhům pohádek vlastní odedávna. Zejména to platí o bajkách a humorkách. Významnější je jiný postřeh: zatímco dospělí v pohádkách uvědoměle hodnotí umění a působivost výmyslu, děti přijímají pohádku za reálnou skutečnost. Podobné rozdíly v apercpci pohádek ostatně vždy byly a nerozhodoval zde zdaleka jen dosažený věkový stupeň. Nižší společenské zařazení a nižší míra vzdělanosti tu více, tu méně přibližovaly chápání pohádkových dějů úrovni dětské apercpcce. Až teprve zralejší věk a vyšší stupeň vzdělanosti chápou pohádkové zápletky a zejména nadpřirozené motivy jako výmysl.

Podle Erny Pomerancové je pohádka ústně tradovanou epickou formou zejména prozaickou, nejružnějšího charakteru (kouzelného, dobrodružného, novelistického); cílem je vylíčení vymyšleného obsahu. Ranke ("Betrachtungen z. Wesen u. zur Funktion des Märchens", 1958) chápe pohádku (zejména kouzelnou) jako vyprávění zázračného obsahu, nečinící si nároku na věrohodnost, vyprávění nezávislé v čase, prostoru a příčinnosti na skutečném světě. Wesselski míní, že pohádka je umělou formou vyprávění, které vedle společných motivů používá při rozvíjení děje rozhodující měrou zázračné motivy. Luthi pak zdůrazňuje, že pohádky (kouzelné) se vyznačují členěním do většího počtu epizod, jasnou stavbou (na rozdíl od pohádek umělých, které fabulují bez jakéhokoliv omezení), charakteristickou umělou fiktivností; tím se liší pohádky od zpráv

o událostech viděných, vyprávěných, zažitých a za udělé přijímaných; pohádkám je vlastní hravost, lehkost, v protikladu k příbuzným žánrům pověsti, legendy, mýtu; ve srovnání s bajkami a kazatelskými exemply nepatrný podíl didaktiky, konečně pak příznačné směřování skutečného s neskutečným. Různí další autoři uvádějí další definiční hlediska.

V širším smyslu se počítají k pohádkám (tak Stith Thompson ve svém již zmíněném katalogu) také pohádky novelistické (např. AaTh 875, "Chytrá horákyně" od B. Němcové), legendární (AaTh 780, "Zpívající kosti", KHM 28) a nebylice (AaTh 1930 - "Schlaraffenland", "Země lenochů"). Také bajka (AaTh 1 - 299) patří k okruhu vyprávěcích žánrů; v protikladu k pohádce je chápána svým tvůrcem, posluchačem nebo čtenářem jako vymyšlené vyprávění účelového charakteru; hrdinou vyprávění jsou povětšinou zvířata, někdy také rostliny nebo předměty, podíl člověka, pokud vůbec vystupuje, je podřízený. Alegorický charakter většiny bajek je většinou sblízuje se žánrem paraboly, podobenství, kde ovšem podíl člověka na ději bývá velmi podstatný, výrazná přítomnost didaktiky pak s kazatelskými exemply a legendami. Přechodným útvarem mezi pověstí a pohádkou jsou legendy. S pověstí má legenda společný charakter vyprávění, které si činí nárok být považováno za vyprávění o události původně místně i časově determinované, aspoň částečně nebo domněle historické nebo historických osobností se týkající.

K pohádce přibližuje pověst, příp. legendu určitý, někdy velmi výrazný podíl nadpřirozeného elementu. Náboženská pověst (tj. legenda) zpravidla, ale zdaleka ne vždy je spojena s náboženskou ideologií doby svého vzniku, někdy však odráží i epochu předchozí, nebo neortodoxní rysy. Grimmovské konstatování, že pohádka je poetičtější, pověst (a tedy i legenda) historičtější a emocionálnější, rozhodně není nepřipadné. Konečně třeba ještě připomenout, že žert, humorka, anekdota (Schwank ap.) je podstatnou složkou a významným žánrem pohádkové tvorby, jak už samo významné postavení v katalogu AaTh nasvědčuje. S novelistickými pohádkami mají humorky společný minimální, až nulový podíl nadpřirozeného elementu.

4/ Nevýhodou pohádkoslovné terminologie je, že zdaleka není jednoznačná. Taková označení jako vyprávění, Geschichte, conte, tale ap. jsou vesměs mnohoznačná. Navíc jsou pro lidovou slovesnost používána jako terminologické označení nepochybně ex post: slovesný útvar již existoval a pak se teprve hledalo označení. U forem umělé literatury tomu bývalo jinak: pojmenování novela se objevilo aspoň téměř současně s literárním útvarem. Nelze také přehlízet, že nejedno označení folklórního žánru pocházelo od osob, jimž folklórní vyprávění nebylo vrcholem umělecké tvorby. Pro to už samo pojmenování mívalo často pejorativní přídech (č. pohádka, bajka, atd.) nebo tento pejorativní

přídech pochází z použitých přívlastků nebo části složenin (v němčině již v XIII.-XVI. stol. lügemaere, tandmaere, entemär, gensmär), velmi výrazně pak ve franc. XVII.-XVIII. stol. - Contes de ma mère l'Oye, contes de la cigogne ap.; jiného druhu jsou terminologicky nepřesná označení, jako angl. fairytale, fr. contes de fées ap., která by byla přijatelná pouze jako označení pohádky o vílách, pokud bychom to, ač značně násilně, nechtěli chápat jako vyjádření původu těchto pohádek od přeludu, a tedy neskutečných a nehodnověrných.

Na zvláštní samostatnou studii by vystačila problematika fluktuace forem a pojmů mezi lidovou slovesností a umělou literaturou. Tyto procesy probíhají v různých kulturních a společenských podmínkách různě; pro folkloristickou i literární terminologii z toho vyplývají rozmanité komplikace. Zatímco něm. Heldensage je výrazně spojena s pověstí a má mnohé rysy pohádkové, fr. légende épique má aspoň svým původem (např. "Chanson de Roland") velmi blízko k legendě náboženské a místní (píseň o Rolandu snad byla formulována mnichy kláštera, kde podle tradice měl být jeho hrob). Tu je pak velmi nesnadno a věcně obtížno pokoušet se o jednotný terminologický systém. Neudivuje tedy, že je nesnadno dosažitelná terminologická jednotnost tam, kde těžko dosahovat identity pojmenování i z hlediska věcného.